

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-4-104-14>

УДК 316.614+159.

Мельничук М.М.¹, Рева М.М.²

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Коротенка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті надається характеристика проблеми ідентичності у психології, специфіки підліткового віку та ознак внутрішньоособистісної кризи у молоді, особливостей підліткової ідентичності та її емоційно-регуляторного аспекту. Охарактеризовано основні принципи та вимоги до проведення емпіричного дослідження у психології, а також подано опис методичних основ та психодіагностичних методик, використаних для дослідження особливостей емоційно-регуляторного аспекту кризи ідентичності підлітків. Обґрунтовано вибір емпіричної бази дослідження. Також наводиться опис результатів проведеного емпіричного дослідження особливостей кризи ідентичності у підлітковому віці, їх рольових позицій у міжособистісній взаємодії, особливостей емоційної направленості та рис, які забезпечують регуляцію поведінки, специфіки гендерної ідентичності. Проаналізовано, що сучасним підліткам переважно властива недиференційована ідентичність. При цьому підлітки, які характеризуються вираженими ознаками кризи ідентичності та інфантилізму, як правило агресивні, конфліктні, ригідні, відчувають фрустрацію та переважання гедоністичних і комунікативних емоцій. Їм властива недиференційованість гендерних ролей. Натомість, молодь, якій властиві ознаки дорослості та подолання кризи ідентичності, характеризується гуманною поведінкою, впевненістю у собі, практичним направленням емоцій та вираженою гендерною ідентифікацією.

Ключові слова: ідентичність, криза ідентичності, гендерна ідентифікація, емоційна спрямованість, підлітковий вік.

Melnychuk Maiia, Reva Marina

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL FEATURES IDENTITY CRISIS IN ADOLESCENCE

Summary. The article describes the problem of identity in psychology, the specifics of adolescence and signs of intrapersonal crisis in youth, features of adolescent identity and its emotional and regulatory aspects. The basic principles and requirements for empirical research in psychology are described, as well as a description of the methodological foundations and psychodiagnostic techniques used to study the features of the emotional and regulatory aspect of the crisis of adolescent identity. The methodical procedure of empirical research is formed. To study the psychological features of the identity crisis in adolescence, questionnaire-type techniques are proposed, defined as a type of technique that consists of a set of items that do not have the correct answer, but are characterized only by their frequency and direction. The choice of the empirical basis of the research is substantiated. There is also a description of the results of an empirical study of the identity crisis in adolescence, their role positions in interpersonal interaction, features of emotional orientation and traits that regulate behavior, the specifics of gender identity. It is analyzed that modern adolescents are mostly characterized by undifferentiated identity. At the same time, adolescents, who are characterized by pronounced signs of identity crisis and infantilism, are usually aggressive, conflicted, rigid, frustrated and dominated by hedonistic and communicative emotions. They are characterized by non-differentiation of gender roles. Instead, young people who are characterized by adulthood and overcoming the identity crisis are characterized by humane behavior, self-confidence, practical direction of emotions and strong gender identification. The theoretical significance of the work connection with various aspects of the «I» of the individual. The results of empirical research can be used in practical psychological work aimed at promoting the formation of adolescent identity, the integration of various aspects of the «I» of the young person in the implementation of counseling and training psychological work.

Keywords: adaptation, socio-psychological adaptability, readiness for schooling, primary school age, internal position of the student.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.), породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Інтенсивний статево-рольовий розвиток зумовлює виникнення статевого потягу і пов'язані з ним переживання й інтереси. Усе це є підставою для виокремлення підлітків в особливу соціально-психологічну, демографічну групу з характерними для неї настановами, цінностями,

нормами і манерами поведінки, які утворюють специфічну субкультуру.

У цей період в особистості дитини відбуваються складні і суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним. Така оцінка зумовлена багатьма якісними змінами, які нерідко пов'язані з докорінним ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків дитини. Відбуваються вони за порівняно короткий час, здебільшого бувають несподіваними і надають процесові розвитку стрибкоподібного, бурхливого характеру. Майже завжди ці зміни супроводжуються появою у підлітка суб'єктивних труднощів. Ускладнюється і його виховання, оскільки підліток у різ-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4111-7849>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5478-8855>

них формах проявляє непослух, опір і протест. Нині багатьма дослідниками описаний підлітковий період у розвитку особистості, оскільки він містить в собі безліч сторін та особливостей. Підлітковий період – це період, який вагомо впливає на все подальше життя людини.

Особливого значення у даному віці набуває формування ідентичності, внутрішньої totoжності та самості, інтеграції різних аспектів «Я» підлітків, що не є остаточно дослідженим у психологічній науці. На тлі змін у соціальному і культурному житті сучасного суспільства, що супроводжуються розмиттям меж гендерної ідентичності та загальної спрямованості особистості, дослідження особливостей перебігу та вирішення кризи ідентичності у підлітковому віці набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При вивченні психологічних особливостей кризи ідентичності підлітків, нами приймалися до уваги результати досліджень таких учених, як: Н.А. Антонова, С. Арчер, А.Г. Амбрумова, Л.І. Божович, Л.Ф. Бурлачук, І. Гофман, Е.А. Донченко, Д.Б. Ельконін, Е. Еріксон, І.С. Кон, Г.С. Костюк, Ч. Кулі, О.М. Леонтьев, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, Л.М. Собчик, Д. Тернер, Л. Шнейдер та інші.

Роль психоемоційної сфери особистості у її життєздійснення та подоланні кризи ідентичності досліджували Л.М. Аболін, П.К. Анохін, Г.М. Бреслав, І.Д. Бех, В.К. Вілюнас, Б.А. Вяткін, Л.Я. Гозман, Б.І. Додонов, О.І. Кульчицька, Н.Д. Левітов, В.М. Мясичев.

Теоретичне обґрунтування концепції особистості як суб'єкта власної життєдіяльності закладено у вітчизняній психології (К.О. Абульханова-Славська, А.В. Брушлинський, В.П. Зінченко, О.О. Конопкін, Б.Ф. Ломов, О.М. Леонтьев, А.М. Матюшкін, Д.А. Опанін, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, О.П. Саннікова, В.О. Татенко та ін.).

Мета дослідження – теоретично розглянути та емпірично дослідити чинники, які пов'язані з перебігом та визначають успішність проходження кризи ідентичності підлітків.

Відповідно до мети, нами було поставлено наступні завдання: визначити методи психодіагностичного дослідження психологічних особливостей кризи ідентичності у підлітковому віці та описати конкретні психодіагностичні методики, що для цього використовуються; виявити особливості рольової поведінки підлітків; дослідити специфіку провідних рис, що відображають емоційно-регуляторний аспект ідентичності молоді; охарактеризувати агресивність та конфліктність підлітків у контексті набуття ними ідентичності; проаналізувати особливості емоційної направленості підлітків; розкрити специфіку гендерної ідентичності сучасних підлітків.

Виклад основного матеріалу. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети нами використовувалися загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), методи емпіричного дослідження (тестування, опитування (методика діагностики рольових позицій (за Е. Берном); методика діагностики самооцінки психічних станів (за Г. Айзенком); методи-

ка «Особистісна агресивність та конфліктність» (за Є.П. Ільїним, П.А. Ковальовим); методика «Емоційна направленість» (за Б.І. Додоновим) та методика «Маскулінність-фемінінність» С. Бем) та методи статистичної обробки даних (критерій – Пірсона) [6].

Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 62 молодших школярів (38 дівчат та 24 хлопці), які навчаються у ЗСО № 26 м. Полтави, та 3 класні керівники перших класів.

За результатами проведення емпіричного дослідження встановлено, що для 55% досліджуваних властиве переважання ролі «Дитини». Такі підлітки інфантильні, не спроможні приймати відповідальність за свої вчинки, схильні вдаватися до маніпулювання оточуючими, їх діяльність підкорюється бажанням та емоціям, що стверджує про не достатньою розвиненість регуляторного аспекту ідентичності. Їм властива криза ідентичності, яка перебуває у дифузному стані.

Для 41% досліджуваних властиве переважання его-стану «Дорослого», що відображає успішне подолання ними кризи ідентичності, розвиненість її регуляторного компоненту. Такі підлітки відповідальні, характеризуються психологічно зрілими життєвими установками, у поведінці дотримуються не лінії лише власних бажань, а і вимог актуальної ситуації. Важливою їх властивістю є можливість зважування власних бажань та можливості їх досягнення, що реалізується у цілеспрямованій та свідомій поведінці. Окрім цього, визначено, що підлітки не директивні у своїй поведінці, не схильні орієнтуватись на вимоги соціуму до своєї поведінки, усталеним традиціям.

Визначено, що для 52% досліджуваних властива виражена фрустрація. Вони відчувають негативні емоційні переживання від неможливості досягти бажаної мети. Для 46% досліджуваних властива виражена ригідність. Їм складно змінювати лінію поведінки у мінливих обставинах. Вони схильні дотримуватись способу діяльності та взаємодії з оточуючими, який часто не відповідає дійсності, вимагає змін. В їх емоційному житті переважають закладність, млявість та нерухливість почуттів. У поведінці – негнучкість, інертність мотивів поведінки та морально-етичних вчинків при цілковитій очевидності їх недоцільності. Виражена пластичність властива 23% досліджуваних, які можуть ефективно змінювати свою поведінку відповідно до умов оточуючого середовища.

При цьому, підлітки, які характеризуються вираженими ознаками кризи ідентичності та інфантилізму, ригідні та відчувають фрустрацію. Натомість, молодь, якій властиві ознаки дорослості та подолання кризи ідентичності, характеризується впевненістю у собі, пластичністю та відсутністю ознак фрустрації.

З'ясовано, що більшість досліджуваних властива агресивність. Вони схильні до агресивного поводження з оточуючими, часто проявляють ворожість, націлені на досягнення бажаних результатів і не терпимі до думок, що протирічать їх поглядам. Для 27% досліджуваних агресивність не властива. У більшості життєвих ситуацій вони не проявляють риси агресивності та ворожості у стосунках із оточуючими.

Для 40% досліджуваних властивий високий рівень конфліктності. Вони схильні до активного протистояння з оточуючими з приводу більшості ситуацій, у яких порушують їх права, інтереси та переконання. А 31% досліджуваних властивий середній рівень конфліктності. Такі підлітки по-різному поведуться у ситуаціях, які можуть призвести до конфліктів. В одних ситуаціях вони схильні уникати відкритого протистояння з оточуючими. В інших – можуть проявляти схильність до конфліктного поведіння, активно та відкрито конфліктують з оточуючими. Також 29% досліджуваних властива виражена стійкість до конфлікту, у ситуаціях протистояння вони контролюють свою поведінку, не схильні конфліктувати.

При цьому досліджувані, яким властиві ознаки інфантильності, більш агресивні, порівняно з підлітками, які характеризуються сформованою ідентичністю та ознаками дорослості. Низька їх агресивність пов'язана з успішністю вирішення кризи ідентичності та набуттям самототожності. Натомість, для досліджуваних другої групи властивий низький рівень агресивності, сформованість навички регуляції власної поведінки.

Серед підлітків із вираженим інфантилізмом 51% характеризується конфліктністю. Для 59% підлітків, які характеризуються вираженою дорослою позицією, властивий низький рівень конфліктності та переважне уникання протистоянь у взаємодії.

Встановлено, що серед досліджуваних підлітків найбільш виражені комунікативні, практичні та гедоністичні емоції. Значно меншою мірою підліткам властиві глоричні, альтруїстичні, пугнічні, романтичні, гностичні та естетичні емоції.

Для 64% досліджуваних властиві виражені комунікативні емоції. Для них процес спілкування є важливий і провокує виникнення позитивних емоцій. Серед досліджуваних підлітків для 51% важливими є практичні емоції. Такі підлітки характеризуються вираженою потребою в діяльності, досягненні мети та необхідністю домогтися важних результатів. Окрім цього, 54% підлітків орієнтовані на гедоністичні емоції, задоволення потреби в тілесному і душевному комфорті.

При цьому переважна більшість досліджуваних із сформованою ідентичністю та вираженими ознаками дорослості характеризується переважанням практичних емоцій, отримують задоволення від діяльності та досягнення важного результату, докладають до цього зусиль.

Натомість, більшість підлітків із вираженими ознаками інфантилізму, орієнтовані на гедоністичну мотивацію, прагнуть отримувати задоволення, перебувати у тілесному та психологічному комфорті, відчуваючи неспроможність вирішувати важливі життєві питання та нести відповідальність за їх реалізацію. Це відображає

несформованість їх ідентичності та переважання інфантильних спрямувань у їх діяльності.

Проаналізовано, що більшість хлопців мають адекватно сформовану гендерну ідентичність і характеризуються рисами маскулінності. Вони вірять у себе, схильні захищати свої погляди, незалежні, напористі, аналітичні, прагнуть до лідерства, схильні до ризику, швидко приймають рішення, покладаються тільки на себе (самодостатні), мужні, мають власну позицію, агресивні, схильні вести за собою. Також 32% досліджуваних хлопців андрогенні, поєднують у собі поведінкові ознаки маскулінної та фемінінної ідентичності.

Більшість дівчат характеризуються адекватно сформованою ідентичністю та вираженими фемінінними якостями. Дівчата життєрадісні, скромні, ласі на лестоці, віддані, жіночні, вмюють співчувати, турботливі, здатні розуміти інших, здатні до співпереживання, теплі (сердечні), довірливі, інфантильні, не люблять лайки, люблять дітей, спокійні. Окрім цього, визначено, що у 18% досліджуваних дівчат переважають маскулінні якості. Вони агресивні, самодостатні та амбіційні.

Переважна більшість (75%) підлітків із переважанням дорослих рольових позицій характеризується адекватно сформованою гендерною ідентичністю. Їм властиві ті поведінкові риси, які відповідають їх реальній статі. При цьому, 41% інфантильних підлітків характеризується адекватно сформованою гендерною ідентичністю, а 26% підлітків характеризуються вираженими ознаками андрогенії, поєднання маскулінних та фемінінних рис у своїй поведінці. Також, 31% підлітків з ознаками інфантилізму в рольовій поведінці характеризується невідповідною гендерною ідентичністю. Таким підліткам властиві риси, які не відповідають їх реальній статі. Така розбіжність в ідентичностях досліджуваних пояснюється не сформованістю їх уявлень про себе, розмитою та дифузною ідентичністю.

Висновки і пропозиції. Таким чином, сучасним підліткам переважно властива недиференційована ідентичність. При цьому підлітки, які характеризуються вираженими ознаками кризи ідентичності та інфантилізму, як правило агресивні, конфліктні, ригідні, відчувають фрустрацію та переважання гедоністичних і комунікативних емоцій. Їм властива недиференційованість гендерних ролей. Натомість, молодь, якій властиві ознаки дорослості та подолання кризи ідентичності, характеризується гуманною поведінкою, впевненістю у собі, практичним направленням емоцій та вираженою гендерною ідентифікацією.

Результати емпіричного дослідження можуть бути використані у практичній психологічній роботі, спрямованій на сприяння становленню підліткової ідентичності, інтеграції різних аспектів «Я» молоді особистості під час здійснення консультативної та тренінгової психологічної роботи.

Список літератури:

1. Березовська Л.І. Самовиховання та саморегуляція особистості : навчальний посібник. Київ : Слово, 2011. 168 с.
2. Заброцький М.М. Основи вікової психології : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2006. 112 с.
3. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 230 с.
4. Краєва О.А. Самість підлітка в контексті подолання кризи його ідентичності. *Вісник НТУ КПІ. Серія Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2010. Випуск 1. С. 11–124.

5. Мельничук М.М. Статеві відмінності агресивної поведінки дітей підліткового віку. *Молодий вчений*. 2021. № 4(92) квітень. С. 87–73.
6. Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2009. 464 с.

References:

1. Berezovs'ka L.I. (2011) Samovykhovannya ta samorehulyatsiya osobystosti [Self-education and self-regulation of personality]. Kyiv: Slovo. (in Ukrainian)
2. Zabrots'kyu M.M. (2006) Osnovy vikovoyi psykholohiyi [Basics of age psychology]. Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan. (in Ukrainian)
3. Ichanskaya O.M. (2002) Stanovlennya osobystisnoyi identychnosti v rann'omu yunats'komu vitsi [Formation of personal identity in early adolescence] (PhD Thesis), Kyiv: National Pedagogical University of M.P. Dragomanov. (in Ukrainian)
4. Kraeva O.A. (2010) Samist' pidlitka v konteksti podolannya kryzy yoho identychnosti [The adolescent's self in the context of overcoming the crisis of his identity]. *Visnyk NTU KPI*, vol. 1, pp. 11–124.
5. Melnichuk M.M. (2021) Statevi vidminnosti ahresyvnoyi povedinky ditey pidlitkovoho viku [Gender differences in aggressive behavior of adolescents]. *Molodyy vchenyy*, no. 4(92), pp. 87–73.
6. Morgun V.F. (2009) Osnovy psykholohichnoyi diahnostryky [Fundamentals of psychological diagnosis]. Kyiv: Slovo. (in Ukrainian)